

УДК 811.112.2'373.6

С. О. Застровська – кандидат філологічних наук, професор кафедри німецької філології Волинського національного університету імені Лесі Українки;
Л. М. Близнюк – старший викладач кафедри німецької філології Волинського національного університету імені Лесі Українки

Heimweh: до історії виникнення поняття

*Роботу виконано на кафедрі німецької філології
ВНУ ім. Лесі Українки*

У статті йдеться про теорії щодо виникнення поняття “Heimweh” (туга за батьківщиною) в німецькомовній картині світу. Розглянуто вживання поняття “Heimweh” як фахового терміна в медицині, а пізніше його активізація в літературі.

Ключові слова: емоції, вербалізація емоцій, концепт, поняття, соціологічна теорія, психологічна теорія, ностальгія.

Застровская С. А., Близнюк Л. Н. Heimweh: к истории возникновения понятия. Стаття посвящена теорії виникнення поняття “Heimweh” в німецькомовній картині світу. Розглядається використання поняття “Heimweh” як професійного терміна в медицині, а пізніше його активізація в літературі.

Ключевые слова: эмоции, вербализация эмоций, концепт, понятие, социологическая теория, психологическая теория, ностальгия.

Zastrovs'ka S. O., Blyzniuk L. M. Homesickness: the History of this Concept. The article deals with the theory of notion Homesickness in modern German. The usage of the notion Homesickness as professional terms in medicine is examined, as well as its activation in literature.

Key words: emotions, emotion's verbalization, concept, notion, sociological theory, psychological theory, homesickness.

Постановка наукової проблеми та її значення. Антропоцентричний / антропологічний підхід до вивчення ества людини – один із сучасних напрямів розвитку філологічної науки [1; 3, 3]. Лінгвокультурологія виникла на основі антропологічно орієнтованої лінгвістики, яка розвивається з другої половини 90-х років як самостійна лінгвогуманітарна парадигма. Об'єктом цієї науки є дві знакові системи – мова і культура, які між собою нерозривно пов'язані соціальними феноменами.

Важливою проблемою лінгвокультурології, як засвідчує огляд наукової літератури, є проблема презентації емоцій у мові [2, 112]. Лінгвокультурне вивчення психічних станів та переживань людини дозволяє виявити особливості культурних переваг, специфіку функціонування психічного, внутрішнього, ментального світу представників певного етнічного угруповання, мовного колективу.

Вербалізацію емоцій до недавнього часу майже не вивчали вітчизняні вчені у лінгвокультурному аспекті. На сьогодні немає єдиної теорії емоцій ні в психології, ні в психолінгвістиці, ні в лінгвістиці. Сучасні лінгвістичні дослідження присвячено вивченню окремих видів емоцій, де йдеться про виявлення власне мовного механізму позначення переживань людини. Психологів же більше цікавлять причини виникнення емоцій, їхня природа та психічні процеси, які супроводжують ту чи іншу емоцію. З вираженням емоцій пов'язаний досліджуваний концепт HEIMWEH. Зазначені фактори зумовлюють **актуальність** обраної теми. **Об'єкт** дослідження – значення лексеми *Heimweh* та **предмет** – його становлення і зміни. **Мета** цієї статті – прослідкувати динаміку становлення поняття “Heimweh” у німецькомовній картині світу.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Поняття складова частина концепту HEIMWEH в історичному плані зазнала суттєвих змін. Про це свідчать психологічні, соціологічні трактування поняття “Heimweh”. Концепт HEIMWEH номінують основні форми – іменникова лексема *Heimweh* та прикметникова *heimwehkrank*. Як зазначає етимологічний словник Дудена, слово *Heimweh* походить від двох слів *Heim* та *Weh*. Обидва слова вжито в хроніках XVI століття як медичні фахові терміни. Саме вживання слова *Heimweh* поширилося зі Швейцарії. Перша згадка слова як такого, що вживалося в усному мовленні, датується 1569 роком. Номінована ним емоція була типовою рисою швейцарських найманців. Це явище

ускладнювало їхнє перебування на чужині. Їхня надмірна нудьга за батьківщиною уперше проявилася в Люцерні (місцевість Швейцарії). На той час це слово вважалося діалектом. Варто зазначити, що перша писемна згадка слова *Heimweh* датована 1651 роком у збірці нецензурних промов Швейцарії. Як літературне це слово почали вважати лише на початку XVIII ст. У 1726 році Альбрехт фон Халер описав назву вірша “*Heimwehgedicht*” такими словами “*Sehnsucht nach dem Vaterlande*” (туга за Вітчизною).

Як уже згадувалося вище, слово *Heimweh* з’явилося у XVIII ст. спочатку в Швейцарії, а потім поширилось по всій Європі у суто термінологічному значенні як медичний термін на позначення відповідної хвороби. За цією теорією це була швейцарська хвороба (*schweizer Krankheit*), про яку інтенсивно дискутували в медицині. Називали такі її симптоми: “гнітючий настрій”, “нездорова блідість обличчя”, серце б’ється неритмічно, сили зникають, кінцівки німіють, хворий впадає в гарячку і помирає. При розтині тіл лікарі виявляли набряклий, запалений мозок, у якому були згустки чорної крові, легені та серце наповнені застиглою кров’ю, шлунок скорочений, а інколи могло розірватися навіть серце. Ця хвороба стрімко поширилась особливо в часи правління Наполеона [7; 13]. Довгий час для позначення цієї хвороби поряд зі словосполученням *schweizer Krankheit* вживали складне слово *Schweizerheimweh*. Лексема *Heimweh* у складі цього слова позначала хворобу, про яку саме йдеться. Недослідженим залишається той факт, як таке поняття про хворобу, навколо якої багато дискутували, почало активізуватися в інших (не медичних) сферах.

Висувалися різні теорії щодо причин цієї хвороби. Так, мюльгаузський лікар Йоганес Гофер описав у своїй роботі “*Dissertatio de Nostalgia*” (1688) слово *Heimweh* спочатку як хворобу, а пізніше як психічний стан, для позначення якого вводиться новий термін *Nostalgie* (від. грец. *Nostos* = *Heimkehr* und *algos* = *Schmerz*), який вживали у французькій (“*nostalgie*”, поруч “*mal du pays*”) та італійській (“*nostalgia*”) мовах. В англійській мові для перекладу слова *Heimweh* застосовували поряд зі словом *nostalgia* також і слово *homesickness*. Ця лексема і до сьогодні є медичним терміном, який виражає тугу за батьківщиною.

Не менш актуальною залишається і теорія Теодора Цвінгера. Автор пов’язував причини виникнення такого стану людини зі зміною звичного їй середовища. У своїй збірці “*Fasciculus Dissertationum Medicarum Selectiorum*” від 1710 року він стверджував, що будь-що, що нагадувало про батьківщину, наприклад стада корів на пасовищі, могли викликати у швейцарських солдатів, які були на службі на чужині, тугу за Батьківщиною і спонукати їх навіть до дезертирства.

Далі опис та обговорення хвороби знаходимо в роботах Йогана Якоба Шейхцера (1672–1733). Тоді, коли Гофер шукає причину *Heimweh* / туги за Батьківщиною у мозку людини та пов’язує її зі стражданням через виривання людини із звичного їй середовища, Шейхцер звинувачує в цьому повітряний тиск. Він вважає, що у рівнинній місцевості повітряний тиск вищий, ніж в Альпах. Це могло перешкоджати циркуляції крові швейцарців, які заселяли гірські місцевості. *Heimweh* / туга за Батьківщиною вважалася смертельною хворобою і лише повернення хворого додому та доставлення його на височину вважалися лікувальними засобами. В енциклопедичній статті “*Nostalgie, maladie du pays*” від 1774 року Альбрехт фон Халер всупереч всьому сказаному вважав, що йдеться про поняття меланхолію (*Melancholie*), яка може призвести до слабкості, хвороби і смерті, але яка може лікуватися надією на повернення на Батьківщину. Отже, депресивний стан людини (*depressives Gefühl*) розглядали як смертельну хворобу (*eine schwere, tödliche Krankheit*) [7, 13].

Сьогодні можна зробити висновок, аналізуючи всі названі вище ознаки, що йшлося про поняття “*Heimweh*”. Проте те, що нині ми розуміємо під цим поняттям “депресивне почуття / *ein depressives Gefühl*”, раніше було “важкою смертельною хворобою / *eine schwere, tödliche Krankheit*” [7, 13]. Поняття *Heimweh* трактують як психічний стан, у якому перебувала кожна людина.

У 1808 році Йоахім Генріх Кампе у своєму “Словнику німецької мови” дав визначення слова *Heimweh* через синонім поняття *Sehnsucht* “*mit bänglicher Empfindung verbundene Sehnsucht*”, що не може бути ні смертельним, ні типово швейцарським. Поняття “*Heimweh*” не обмежувалося лише медициною, а проявилася у праві, військовій сфері, музичних композиціях, педагогічних роздумах і в літературних текстах різних жанрів.

На початку XIX ст. психологічне бачення цього питання переважало. Зміна наукової парадигми знову поєднувалася зі станом часу. Епоха романтизму активізує вживання слова *Heimweh*. Заполонений духом романтизму з’являється твір Ю. Шлегеля “*Das Heimweh und Selbstmord*”. Навівши

велику кількість цитат з літератури, автор змінив думку, що *Heimweh/туга за батьківщиною* викликається повітрям або вродженим інстинктом походження. Він вважав, що якщо хтось сумує за батьківщиною (*heimwehkrank*), то це пов'язано з його особливо сильними враженнями з дитинства. При цьому пізніше людина буде надавати перевагу тим враженням, до яких вона була прив'язана раніше, навіть не здогадуючись про це.

Фрагментарний аналіз текстів Альбрехта фон Халера, Фрідріха Шіллера, Людвіга Тіка, Джіна Пауля, Готфріда Келлера, Йоганна Шпурі показав, що лексема *Heimweh*, крім термінологічного значення, почала набувати загальноповсякденного значення. Концепт HEIMWEH актуалізувався майже у всіх відомих творах епохи Просвітництва та Реалізму.

Соціологи вбачають причину туги за батьківщиною втрату спільноти, передусім тієї, до якої людина звикла з раннього дитинства. Кожна окремо взята людина, яка у великому місті серед гамірливих чужинців почувається самотньо, потрапляє у психічну кризу, болісно переживає втрату рідного оточення, шукає порятунку у поверненні на свою особисту батьківщину. Під особистою батьківщиною розуміють не лише країну, де людина народилася, але й рідне місто, домівку, будинок, людське оточення, навіть рідну вулицю.

*z. B. Ich hab so Heimweh nach 'm Kurfürstendam,
hab so 'ne Sehnsucht nach meinem Berlin!
Und seh ich auch in Frankfurt, München, Hamburg oder Wien
Die Leute sich bemühen,
Berlin bleibt doch Berlin!* [6, 83]

Ці рядки є початком шлягеру, який став актуальним на політичному підґрунті. Туга за рідним містом *Berlin* передається через назву вулиці *Kurfürstendam*.

Або ж подібний стан часто можна помітити у дітей, які вперше їдуть у багатоденну подорож з ночівлею в чужому місці. Вони починають нудьгувати за звичним оточенням у своїй домівці. Кожен, хто намагається співставити слово *Heimweh* з медичним терміном *Nostalgie*, знайде таке пояснення: “ностальгія, яка зіграла в романтичній психології дуже важливу роль і на рубежі століть вважалася причиною сильної депресії, сьогодні замінена іншим терміном «регресія (*Regression*)»”. При літературному огляді в Американській психологічній асоціації за останні 16 років було зареєстровано 25 журнальних статей, у яких звернено увагу на поняття “*Heimweh*” (*homesickness*). Проте воно не є центральною темою цих статей, а згадано лише під час опису проблем адаптації іноземців, біженців, студентів. Психічний стан туги за батьківщиною розглядають не як незалежну психологічну проблему, а радше як симптоми, які мають різні причини і можуть бути інтерпретовані зовсім інакше.

У 60-тих роках філолог, історик культури Нового часу, літературний критик Жан Старобінський намагався провести науково-культурне поєднання історії медицини та літературознавства. Він імпліцитно зобразив історично-дискурсивний підхід до поняття “*Heimweh*”, беручи до уваги вербалізацію емоцій, почуттів: “*Emotion is not a word, but it can only be spread abroad through words [...] the verbalization of emotion is intertwined with the structure of that which is experienced*”. “Емоції не є словами, але вони можуть передаватися словами [...] вербалізація емоцій переплітається зі структурою того, що переживається” [5, 81]. Старобінський стверджував, що “історія емоцій не може бути ні чим іншим, як історією тих слів, за допомогою яких виражаються емоції” [5, 82].

Нині в літературознавстві паралельно вживаються поняття “*Melancholie*” чи “*Wahnsinn*”. Особливим випадком є вживання слів *Nostalgia/Nostalgie*. Ці слова до XX століття вживали як фахові поняття в медицині замість слова *Heimweh*, що притаманно англомовній території. Лише в другій половині XX ст. значення слова *Nostalgie* замінено значенням, яке залишається актуальним і сьогодні, – “*sentimentale Sehnsucht nach der guten alten Zeiten*”.

Висновки й перспективи подальших досліджень. У словнику “*Duden. Deutsches Universal Wörterbuch*” ми знаходимо таке визначення слова *Heimweh* – “*große Sehnsucht nach der fernen Heimat oder einem dort wohnenden geliebten Menschen, bei dem man sich geborgen fühlte*” [4, 681]. Словник “*Deutsch als Fremdsprache*” тлумачить це слово так: “*quälende Sehnsucht nach der Heimat, dem Zuhause, den dort lebenden geliebten Menschen: in der Fremde Heimweh nach dem Zuhause, nach den Bergen, nach Berlin, nach der Mutter, den Spielgefährten haben*”. З наведених значень бачимо, що концепт HEIMWEH виражено в мові за допомогою інших слів, які вказують на його зв'язок з іншими концептами у німецькомовній картині світу. Тому перспективою нашого подальшого

дослідження вважаємо дослідження способів вербалізації концепту HEIMWEH у німецькій мові та встановлення його зв'язків з іншими концептами.

Література

1. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – М. : Языки рус. культуры, 1998. – 896 с.
2. Вежицкая А. Язык, культура, познание / А. Вежицкая. – М. : Рус. словари, 1996. – С. 97–112.
3. Карасик В. И. Культурные доминанты в языке / В. И. Карасик // Языковая личность: культурные концепты. – Волгоград ; Архангельск : Волгоград. пед. ун-т им. А. С. Серафимовича, 1996. – С. 3–19.
4. Duden Deutsches Universalwörterbuch / Duden. / Bibliographisches Institut & F. A. Brockhaus AG. – Mannheim, 1989. – 1816 S.
5. Jean Starobinski : The idea of nostalgia / Starobinski Jean. / In : Diogenes 54, 1966. – S. 81–103.
6. Röhrig L. Lexikon der sprichwortlichen Redensarten. 3. Aufl / Röhrig L. – Freiburg ; Basel ; Wien : Verlag Herder, 1994. – 1910 S.
7. Simon Bunke. Heimweh: Studien zur Kultur und Literaturgeschichte einer tödlichen Krankheit / Bunke Simon. – Rombach Verlag KG, Freiburg i. Br. ; Berlin ; Wien. – 2009. – 1. Auflage. – 661 S.

Статтю подано до редколегії
31.03.2011 р.